

UDK: 612.461.255 (575.1)

Maftuna ABDUVOHIDOVA,
Respublika bolalar ijtimoiy moslashuvi markazi mutaxassisi

Sotsiologiya fanlari bo'yicha (PhD), dotsent X.O.Ziyayeva taqrizi asosida

SOCIAL-PSYCHOLOGICAL PROBLEMS OF PERSONS WITH DISABILITIES: DISCRIMINATION AND STIGMA

Annotation

As we all know, if we pay attention to the large-scale reforms implemented in our country in recent years, we can see that most of them are directed to the social sphere. In particular, it has been established to support the needy and needy strata of the population and provide them with assistance through the system of state guarantees. At the level of state policy, special attention is paid to issues such as creating decent conditions for people to live happily and happily, ensuring employment and increasing income, reducing unemployment and poverty, and preventing stratification in terms of living conditions and quality.

It should be noted that a social state is a state that provides quality education, qualified medical care, comprehensive support for families, children, women, the elderly, and persons with disabilities, provides housing for the needy, ensures employment, creates safe working conditions, and reduces poverty. is a model. This article analyzes the concept of disability, socio-psychological problems of families raising children with disabilities, and national and international normative legal documents in this regard.

Key words: social state, concept of disability, discrimination, stigma, socialization, family, human rights, disability, isolation.

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ЛИЦ С ИНВАЛИДНОСТЬЮ: ДИСКРИМИНАЦИЯ И СТИГМА

Аннотация

Как мы все знаем, если обратить внимание на масштабные реформы, реализованные в нашей стране в последние годы, то можно увидеть, что большая часть из них направлена на социальную сферу. В частности, он создан для поддержки малообеспеченных и малообеспеченных слоев населения и оказания им помощи через систему государственных гарантий. На уровне государственной политики особое внимание уделяется таким вопросам, как создание достойных условий для счастливой и счастливой жизни людей, обеспечение занятости и увеличения доходов, снижение безработицы и бедности, предотвращение расслоения по условиям и качеству жизни.

Следует отметить, что социальное государство – это государство, обеспечивающее качественное образование, квалифицированную медицинскую помощь, всестороннюю поддержку семьи, детей, женщин, пожилых людей и лиц с ограниченными возможностями, предоставляющее жилье нуждающимся, обеспечивающее занятость, создающее безопасные условия труда. и снижает уровень бедности. В данной статье анализируются понятие инвалидности, социально-психологические проблемы семей, воспитывающих детей с ограниченными возможностями, а также национальные и международные нормативные правовые документы в этой связи.

Ключевые слова: социальное государство, концепция инвалидности, дискриминация, стигма, социализация, семья, права человека, инвалидность, изоляция.

NOGIRONLIGI BO'LGAN SHAXSLARNING IJTIMOY-PSIXOLOGIK MUAMMOLARI: DISKRIMINATSIYA VA STIGMALAR

Annotatsiya

Barchamizga ma'lumki, so'nggi yillarda mamlakatimizda amalga oshirilayotgan keng ko'lamli islohotlarga e'tibor qaratadigan bo'lsak, ularning aksariyati ijtimoiy sohaga yo'naltirilganini ko'rishimiz mumkin. Xususan, aholining ijtimoiy himoyaga muhtoj hamda ehtiyojmand qatlamlarini qo'llab-quvvatlash va ularga davlat tomonidan kafolatlar tizimi orqali yordam ko'rsatish yo'lga qo'yilgan. Odamlarning farovon va hayotdan rozi bo'lib turmush kechirishi uchun munosib sharoit yaratish, bandlikni ta'minlash va daromadini oshirish, ishsizlik va kambag'allikni qisqartirish, turmush sharoiti va sifati jihatidan tabaqalanishga yo'l qo'yimaslik kabi masalalarga davlat siyosati darajasida alohida e'tibor qaratilmoqda.

Qayd etish lozimki, ijtimoiy davlat – sifatli ta'lim, malakali tibbiy yordam, oilalar, bolalar, ayollar, qariyalar, nogironligi bor shaxslarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash, muhtojlarni uy-joy bilan ta'minlash, bandligini ta'minlash, xavfsiz mehnat sharoitini yaratish, kambag'allikni qisqartirishga qaratilgan davlat modelidir. Ushbu maqolada nogironlik tushunchasi, nogironligi bor Bolani tarbiyalayotgan oilalarning ijtimoiy-psixologik muammolari va bu boradagi milliy va xalqaro normativ-huquqiy hujjatlar tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: ijtimoiy davlat, nogironlik tushunchasi, diskriminatsiya, stigama, ijtimoiylashuv, oila, inson huquqlari, disabilizm, yakkalanish.

Kirish. Dunyo aholisining 15% ni nogironligi bo'lgan shaxslar tashkil qiladi. Shu bois, BMT nogironligi bo'lgan shaxslarni sifatli ta'lim olishdan teng foydalanishdan boshlab, jamiyat hayotida to'liq va teng sharoitlarda ishtirok etishlari zarurligini ilgari surmoqda[1].

O'zbekistonda 1 millionga yaqin nogironligi bo'lgan fuqarolar yashaydilar[2]. Bu o'z navbatida ta'lim muassasalaridagi ta'lim, fan va ishlab chiqarish, ilmiy tadqiqot

jarayonlarida nogironligi bo'lgan shaxslarni faol ishtirok etishlari uchun zaruriy sharoitlarni hamda to'siqsiz muhitni yaratishni taqozo etmoqda.

“Inson qadri uchun” va “Ijtimoiy davlat” tamoyillari asosida qurilayotgan Yangi O'zbekistonda oliy ta'lim tashkilotlarida inklyuziv ta'limni joriy qilish, nogironligi bo'lgan shaxslar uchun zaruriy sharoitlarni va to'siqsiz muhitni yaratish masalasiga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasida "Nogironligi bo'lgan shaxslarning jamiyat ijtimoiy-iqtisodiy hayotiga jalb qilinishi va faol ishtirokini ta'minlovchi inklyuziv ta'lim va ishga joylashtirish tizimini takomillashtirish" kabi vazifalar belgilangan[3].

O'zbekiston Respublikasining 2020 yil 15 Oktyabrda Qabul qilingan "Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida"gi 641-sonli Qonuni nogironligi bo'lgan shaxslarning qadr-qimmatini, ularning mustaqilligini, tanlash erkinligini hurmat qilish, nogironlik belgisiga ko'ra kamsitilishga yo'l qo'ymaslik, insonning huquq va erkinliklarini amalga oshirishdagi imkoniyatlar tengligi, nogironligi bo'lgan bolalarning rivojlanayotgan qobiliyatini va o'z individualligini saqlab qolish huquqini hurmat qilish, obyektlar va xizmatlarning qulayligi xamda nogironligi bo'lgan shaxslarni jamiyat va davlatning hayotiga jalb etish prinsiplarini o'zida mujassamlashtirgan. Nogironligi bo'lgan shaxslarning qadr-qimmatini, ularning mustaqilligini, tanlash erkinligini hurmat qilish nogironligi bo'lgan shaxslarning va ular oilalarining huquq va erkinliklarini boshqa fuqarolar bilan teng ravishda himoya qilish hamda amalga oshirish kafolatlarini belgilash orqali ta'minlanadi.

Nogironligi bo'lgan shaxslarni ijtimoiy himoyalash masalalariga O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 50 va 57 maddasida alohida e'tibor berilgan.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Nogironlik fransuzcha – invalide, lotincha – invalidus ya'ni kuchsiz, zaif va kasal degan ma'nolarni anglatadi. Nogironlikni invalide deb nomlanishi XVIII asrning birinchi yarmida keng qo'llanila boshlagan. Dastlab G'arbiy Yevropaning sotsiologiya va ijtimoiy ishga doir adabiyotlarida nogironlikni janglardagi urushlar, kasallik yoki jarohat tufayli mehnat qobiliyatini qisman yoki to'liq yo'qotgan shaxs deb ta'rif berilgan. Xuddi shu ildiz so'zlar German guruhidagi tillarida ham uchraydi: nemischada (Invalide), ispanchada (invalido) so'zlari ham uchraydi [4].

O'zbekistondagi barcha normativ-huquqiy hujjatlarda, o'quv-uslubiy adabiyotlarda, ilmiy va adabiy adabiyotlarda tug'ma yoki orttirilgan jismoniy imkoniyati cheklanganlik dastlab, 1991-yildan nogironlar va 2017-yildan buyon nogironligi bor shaxslar yoki nogironligi bo'lgan shaxslar deb iste'molga kiritilgan. O'zbekistondagi nogironligi bo'lgan shaxs tushunchasi xalqaro miqyosda qo'llaniladigan invalide yoki disabled person so'zlari bilan bir xilda ma'no anglatadi.

Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyaning 2006-yil 13-dekabrda qabul qilingan "Nogironlar huquqlari to'g'risida"gi Konvensiyaning 1-10 bandida "Nogironlik – bu tadjiriy rivojlanib boruvchi tushuncha, nogironlik buzilgan salomatlik hamda munosabat va muhit to'siqlari o'zaro munosabatlari natijasi bo'lib, va bu ularning jamiyat hayotida boshqalar bilan teng va samarali ishtirok etishiga xalaqit berishini tan olib" degan norma bilan nogironlikka huquqiy ta'rif berilgan[5].

2020-yil 15-oktyabrda O'RQ-641-sonli "O'zbekiston Respublikasining nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida"gi Qonunning 3-moddasida nogironligi bo'lgan bolalar va nogironligi bo'lgan shaxs degan tushunchaga aniq huquqiy ta'rif berilgan. Jumladan, nogironligi bo'lgan bolalar (bola) – barqaror jismoniy, aqliy, sensor (sezgi) yoki ruhiy nuqsonlari tufayli hayotiy faoliyati cheklanganligi munosabati bilan davlat va jamiyat tomonidan ijtimoiy yordam ko'rsatilishiga hamda o'z huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilinishiga muhtoj o'n sakkiz yoshgacha bo'lgan shaxslar; nogironligi bo'lgan shaxs – ijtimoiy yordam va himoyaga, jamiyat va davlatning siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy hayotida boshqalar bilan birga teng to'liq va samarali ishtirok etish uchun shart-sharoitlar yaratilishiga muhtoj barqaror jismoniy, aqliy, sensor (sezgi) yoki ruhiy nuqsonlari bo'lgan shaxs deb ta'rif berilgan[6].

Tadqiqot metodologiyasi. Nogironligi bo'lgan shaxslarni muammolarini o'rganishning sotsiologik asoslarni ochib beruvchi, ijtimoiy jarayonlar va ijtimoiy hodisalarni ilmiy bilishning umumiy metodi bo'lgan dialektik metod ushbu tadqiqotning metodologik asosini tashkil qiladi. Shuningdek, mavzuga tizimli yondashuv, qiyosiy taqqoslash, tizimli tahlil kabi xususiy-ilmiy metodlardan foydalaniladi. Bundan tashqari, tadqiqot predmetni nogironligi bo'lgan shaxslarni ijtimoiy himoyalashga doir konseptual, kognitiv, hamda gumanistik ta'limotlarining sotsiologik tahlili tashkil qiladi.

Tahlil va natijalar. Nogironligi bo'lgan shaxslarning oila a'zolarida uchraydigan ijtimoiy-psixologik muammolar mavjuddir. Ushbu muammolarni 2 turga bo'lib ko'rib chiqamiz: Ichki muammolar (inside):

- dunyoga kelgan bolada nogironlik mavjudligi. Agarda ota-ona sog'lom bo'lib, shu oilada birinchi farzand nogironligi bo'lgan bola tug'lsa, psixologik muammolar yuzaga kelishni boshlaydi;

- er-xotin o'rtasida munosabatlar sovushiga olib keladi. Har ikkalovi ota-onaning bir-biridan ayb qidirishi; Bevosita: yaqin qarindoshlaridagi nogironligi bor shaxslarni ro'kach qilish, shu sababli farzandimiz nogironligi bor inson bo'lib tug'ildi deb ota-ona bir-birini ayblashi; Bilvosita: Boshqa narsalardan ayb qidirishni boshlash. Oqatni tuzi doimo past, kiyim yaxshi dazmollanmagan, doimo uyga kech kelishni boshladigiz va boshqa bahonalar orqali;

- ota-onalarda chorasizlik, umidsizlik va birinchi shok holat; Buning natijasida depressiya va ikkilanish dillemlar yuzaga kelishi;

- ota-onalarda agressiya va tajovuzkorlik;
- bolani ayrim oila a'zolari tomonidan "oila a'zosi" sifatida tan olmaslik holatlari;

- boladan vos kechish yoki uni yashirishga harakat qilish (ko'chaga olib chiqmaslik, bolalarga qo'shmaslik, oilaviy tadbirlar nishonlaganda xonasida o'tirishga majburlash va boshqalar);

- boladan qutilish yo'llarini qidirish (internat va muruvat uylariga joylashtirishga harakatlar);

- nogironligi bo'lgan bolalarni harakatlanishi bilan bog'liq imkoniyatlarni yetarli emasligi natijasida ularning huquqlarini buzilishi va oqibatda ijtimoiy izolyatsiyaga (chetlash, yakkalash) tushib qolishi.

Tashqi muammolar (outside) esa quyidagilardir:

- nogironligi bo'lgan bolalarni umumta'lim maktablarida inklyuziv ta'limga qamrab olish imkoniyatining pastligi yoki yo'qligi

- uyda kelib o'rgatuvchi pedagogning tanqisligi (maxsus pedagoglar surdopedagog, tiflopedagog, oligrofenpedagog);

- bolaga beriladigan nafaqani manzilli bolaning o'ziga yetib bormasligi;

- nogironligi bo'lgan shaxsning jamiyatga integratsiya imkoniyati yo'qligi yoki kamligi (kasb-hunar egallash va ishga joylashishdagi muammolar);

- nogironligi bo'lgan shaxslar uchun to'siqsiz muhitning mavjud emasligi

- jamiyat tomonidan diskriminatsiya (kamsitilish); stigma – "tamg'a" qo'yish;

- nogironligi bo'lgan shaxs istiqomat qilayotgan oilalardagi iqtisodiy muammolar (shifokorlar tomonidan tavsiya qilingan dori-darmonlarni o'z vaqtida ololmaslik);

- nogironligi bo'lgan shaxslarning oila qurish muammolari;

- jamiyatda ishlab chiqariladigan mahsulotlar va ko'rsatiladigan xizmatlarning universal dizayn tamoyillariga javob bermasligi (dori darmonlar, telefon, kafe restoran xizmatlaridan foydalanish);

- nogironligi bo'lgan shaxslar bo'sh vaqtini samarali o'tkazishga sharoit yaratib bermaslik.

Diskriminatsiya tushunchasi. Kamsitish (lotin. diskriminatsiya - "assotsiatsiya," farq) - inson huquqlari va yerkinliklarini cheklash va/yoki har qanday belgi asosida odamlarga yoki ijtimoiy guruhlariga har xil munosabatda bo'lishdir.

2020-yil 15-oktyabrdagi O'RQ-641-sonli "O'zbekiston Respublikasining nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida"gi Qonunning 6-moddasida nogironlik belgisiga ko'ra kamsitilishga yo'l qo'yimaslik tamoyili aks ettirilgan.

Ushbu moddada "Nogironligi bo'lgan shaxslarga nisbatan har qanday ajratib qo'yish, istisno etish, chetlatish, cheklash yoki afzal ko'rish holatlari, shuningdek nogironligi bo'lgan shaxslarning obyektlar va xizmatlardan foydalanishi uchun shart-sharoitlar yaratishni rad etish taqiqlanadi".

Nogironligi bo'lgan shaxslarga nisbatan kamsitish eybilizm deb ataladi. Eybilizm-nogironligi bo'lgan shaxslarga sog'lom insonlar qatorida munosabatda bo'lishni anglatadi. Buning oqibatida davlat, xususiy joylar, maishiy xizmatlar, ta'lim hamda ijtimoiy xizmatlar "standart" odamlarga xizmat ko'rsatishga mo'ljallanganligi sababli bu nogironligi bo'lgan shaxslarga birmuncha noqulayliklarni keltirib chiqaradi.

Stigma – grek tilidan olingan so'z bo'lib, yorliq, tamg'a degan ma'noni anglatadi. Masalan nogironligi bo'lgan shaxslarga nisbatan ko'r, kar, soqov deb tamg'a qo'yishdir.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, insonlarning mehnatga jalb etilganligi nafaqat yashash balki shaxsning ruhiy salomatligi va farovonligi garovidir. Ish faoliyati shaxsning asosiy ehtiyojlarini qoldiribgina qolmay, ularning jamoaviy maqsadlarini, ijtimoiy muloqotini, mavqei va faoliyatini ta'minlaydi. Nogironligi bor shaxslarning ish bilan bandligi aksariyat holatlarda ijtimoiy jihatdan yakkalanib qolishning oldini oladi.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, O'zbekiston ratifikatsiya qilgan BMTning Nogironlar huquqlari to'g'risidagi konvensiyasi nogironligi bo'lgan shaxslarning tengligi, huquqlari, ayniqsa, ayollar va bolalarning ta'lim olishi, salomatligini saqlashi, mehnat qilishi, o'zi va oilasi uchun yetarlicha turmush sharoitiga ega bo'lishining huquqiy kafolatparini belgilovchi xalqaro-huquqiy hujjatdir. Konvensiyani ratifikatsiya qilishda 3 ta manba: milliy qonunchilik, xorijiy yuridik amaliyot va ushbu konvensiyaning o'ziga tayanildi. AQSH, Buyuk Britaniya, Germaniya, Shvetsariya, Rossiya, Belarus, Ukraina, Ozarbayjon kabi davlatlar tajribasi chuqur o'rganildi. Xususan, Buyuk Britaniya, Germaniya, Shvetsariya kabi yetakchi xorijiy davlatlar Nogironlar huquqlari to'g'risidagi konvensiyani ratifikatsiya qilgan holda, tegishli milliy qonunlarini ham qabul qilgan. Bu qonunlarning barchasi mazmunan o'xshash bo'lib, konvensiya talablari negizida ishlab chiqilgan.

ADABYOTLAR

1. Disability and Higher Education: "But You Don't Look Disabled": Legitimizing Invisible Disability.UN.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 3 декабрдаги Ўзбекистон халқига мурожаати. URL: <https://president.uz/uz/lists/view/4802>
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги ПФ-60-сонли «2022 – 2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг таракқиёт стратегияси тўғрисида»ги фармони. URL: <https://lex.uz/docs/5841063>
4. Semyonova A. V. Etimologicheskiy onlayn-slovar russkogo yazyka URL: <https://lexicography.online/etymology/semyonov/i/invalid>
5. Nogironlar huquqlari to'g'risidagi Konvensiya.Toshkent: Baktria press, 2013, – B.12-13.
6. "O'zbekiston Respublikasining nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida"gi Qonun. 3-modda. O'RQ-641-son. 15.10.2020-yil. URL: <https://lex.uz/docs/5049511>